

De islam als normerend kader
voor de Turkse migrantenvrouw.
Een literatuurstudie.

Rudi Janssens
V.U.B. STOO-MAPO

Working Paper 1993-2

Onderzoeksprogramma uitgevoerd met financiële steun vanwege :
Diensten voor de Programmatie van het Wetenschapsbeleid (IUAP-37)
Fonds voor Kollektief Fundamenteel Onderzoek (2.0118.90)
Onderzoeksraden UG en VUB

Contactadressen :

V.U.B. Centrum voor Sociologie
Pleinlaan 2 1050 Brussel
Tel. : 02/641.20.40
Fax : 02/641.22.82

UG Seminarie voor Demografie
Universiteitstraat 4 9000 Gent
Tel. : 09/264.68.66
Fax : 09/264.69.85

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	2
1. Het islamitisch denkkader	3
1.1. De wording en ontwikkeling van de islam	3
1.2. Het islamitische religieuze denken.....	5
1.2.1. De islam als individueel projekt	5
1.2.1.1. De formele of officiële islam.....	5
1.2.1.2. De mystieke islam	6
1.2.1.3. De volksislam.....	7
1.2.2. De islam als maatschappelijk projekt.....	7
1.2.2.1. De islam als juridisch systeem.....	7
1.2.2.2. De islam als staatkundig systeem.....	8
1.2.3. De houding van de islam t.o.v. andere ideologieën	9
1.3. Turkije en de islam.....	12
1.4. De Turkse migrant en de islam.....	14
2. De islam en de positie van de vrouw	16
2.1. De vrouw in de islam	16
2.2. Het Ottomaans-Turkse gezin	20
2.2.1. Het traditionele gezin	20
2.2.2. De modernisering en het Turkse gezin	21
2.3. De vrouw en het migrantengezin.....	23
2.4. Interpretatiekaders voor de positie van de islamitische vrouw.....	26
Bibliografie.....	29

INLEIDING

In deze tijd van kommunikatiesatellieten, mediashows en een aanbod van literatuur en produkten uit alle hoeken van onze planeet, is de confrontatie met vreemde culturen een dagdagelijks gegeven. Een persoonlijke confrontatie met de mensen uit deze culturen is al veel minder evident. En wanneer zij dan ook nog de intentie vertonen zich hier te vestigen, spreekt men al snel over een probleem. In een Belgische context klinkt dit niet onlogisch. Alhoewel we in een land leven met een Vlaamse, Waalse en duitssprekende bevolkingsgroep met een eigen culturele eigenheid, hebben we hier toch een traditie van cultuurscheiding. We kunnen de verschillende cultuurgemeenschappen perfect situeren en wanneer deze zich vermengen, zoals in Brussel of Voeren, hebben we al vlug met een aantal wrijvingen te maken, indien niet persoonlijk dan wel politiek. Voor migranten geldt deze duidelijke territoriale afbakening niet. Wanneer ook de hiërarchische cultuurscheiding, bevestigd door het beeld van de gastarbeider - als iemand die men aantrekt voor het vuile werk te verrichten, die hard werkt, tevreden is of alleszins niet te hard klaagt, die zich niet met politiek bemoeit en later naar zijn geboorteland terugkeert - niet wordt bevestigd, en hun kinderen zich bovendien op de arbeidsmarkt concurrentieel gaan opstellen ten aanzien van Belgen, kan men zich dan ook aan moeilijkheden verwachten. Deze verhouding tussen Belgen en migranten ligt aan de basis van mijn sociologische interesse in andere culturen en hun levenswijze.

In deze paper wil ik de positie van de Turkse vrouw bekijken met de islam als uitgangspunt. Vanuit het perspectief van een andere levensbeschouwelijke overtuiging wordt in discussies over migranten de religie meestal gebruikt als algemene noemer voor al wat vreemd is aan de autochtone cultuur. Wanneer het dan ook nog gaat om de godsdienst waarop Khomeiny vroeger en Saddam Hoessein nu zich beroepen om hun autoriteit te verrechtvaardigen wordt dit vreemde al gauw bedreigend. Zijn de islamitische en westerse traditie echt onverenigbaar? Vanuit deze nieuwsgierigheid stel ik in mijn benadering de islam centraal, hetgeen echter impliceert dat andere interessante vragen die zich verder van de religie verwijderden hier niet uitgediept worden.

Om de migrant in zijn huidige situatie te kunnen begrijpen ga ik in de eerste plaats wat dieper in op de islam zelf. Een eerste gedeelte is dan ook gewijd aan het islamitisch denken. Daar ik mij in deze paper tot de Turkse migrantenvrouwen beperk, schets ik ook kort de positie van de islam binnen Turkije en binnen de Turkse gemeenschap in België. Een tweede deel handelt over de positie van de vrouw binnen de islamitische godsdienst in het algemeen en deze van de Turkse moslimvrouw in het bijzonder.

Zoals ook bij andere religies worden sommige bepalingen uit de islam verschillend uitgelegd en bevat het geheel nogal wat tegenstrijdigheden naargelang de gehanteerde bron. Vandaar dat de in de twee eerste hoofdstukken aangehaalde feiten en interpretaties gebaseerd zijn op minstens twee wetenschappelijke werken over de islam. Deze werden niet telkens in de tekst zelf opgenomen maar zijn in de bibliografie terug te vinden.

Rudi Janssens

Januari 1993

1. HET ISLAMITISCH DENKKADER

1.1. DE WORDING EN ONTWIKKELING VAN DE ISLAM

Om het huidige islamitische denken te kunnen begrijpen is het noodzakelijk deze religie historisch te situeren. Zij ontstond in de 7^e eeuw in het huidige Saoedi-Arabië. De Arabische wereld was het gebied waar de belangrijke handelsroutes tussen Europa enerzijds, en Azië en Afrika anderzijds, elkaar kruisten. Het gebied was het strijdtoneel tussen de twee politieke vijanden, Byzantium en Perzië, en tussen de twee monotheïstische wereldgodsdiensten, het judaïsme en het christianisme. Volgens de traditie ontstond de islam door de openbaringen van Allah aan zijn profeet Mohammed. Deze werden in de koran opgetekend en zijn inhoudelijk vergelijkbaar met de bijbel waarmee het zijn profeten en een bestraffende god bij ongeloof deelt. Als jonge godsdienst wil de islam een betere vorm zijn van de christelijke en joodse religie waarop het zijn rituelen baseert. Door een selectie te maken uit het Arabische gewoonterecht op het gebied van economie, erfrecht en familierecht streefde Mohammed de eenheid tussen de verschillende stammen na. Door militaire overwinningen en het sluiten van politieke huwelijken kan hij zijn machtsbasis uitbouwen op het politieke vacuum dat door Byzantium en Perzië werd gecreëerd.

De discussies rond de opvolging van Mohammed resulteren in verschillende interpretaties van de islam en vormen de basis voor een veelheid van rechtsscholen die zich van elkaar afsplitsen en zich op andere gezagsprincipes gaan beroepen, doch de koran gemeen hebben. De theocratische staat die in een embryonaal stadium bij Mohammed aanwezig was werd dus nooit gerealiseerd. Tot de 17^e eeuw blijft het Ottomaanse rijk dominant binnen de islamitische wereld, doch de militaire suprematie van de Europese legers en de latere kolonisatie leggen de veelal kunstmatige grenzen van de verschillende staten vast.

De invloed van deze ontwikkelingen binnen de islam is tweevoudig. In de eerste plaats dringen meer en meer Europese elementen de tot dan toe gesloten islamitische denkwereld binnen waardoor westerse instituties de traditionele maatschappijstructuur gebaseerd op loyaliteit en verwantschapsstructuren gaan uithollen. Het opleiden van de Arabische leiders in het buitenland, de gevolgen van de Koude Oorlog met het opsplitsen van de wereld in twee machtsblokken en het groeiende belang van olie binnen het economische wereldsysteem leiden ertoe dat de politieke elite zich niet alleen op de islam maar ook meer en meer op westerse ideologieën gaat beroepen om hun legitimiteit te verrechtvaardigen. Een ander belangrijk gevolg is het ontstaan van zogenaamde fundamentalistische stromingen binnen de islam. Als reactie op de kolonisatie en het overspoelen van deze gebieden met westerse elementen doen een aantal groeperingen een beroep op de oorspronkelijke loyaliteit tussen de moslims om tegen dat vreemde keurslijf te reageren en enkel de koran als wettelijke basis voor de maatschappij te aanvaarden. De dekolonisatie en het ontstaan van de gemeenschappelijke vijand Israël doen deze ideeën verder ingang vinden.

Op het eerste gezicht hebben deze ontwikkelingen weinig gemeen met het dagelijkse leven van de Turkse migranten in België, maar de positie van Turkije binnen de islamitische

De islam als normerend kader voor de Turkse migrantenvrouw

wereld en de perceptie van de Belgen ten aanzien van de islam als religie worden hierdoor in belangrijke mate bepaald. De verschillende groeperingen binnen de Turkse gemeenschap en het socio-politieke klimaat waarbinnen deze gemeenschap in België leeft vormen een onmiskenbaar element van het kader waarbinnen de attitudes, normen en opinies van de Turkse migrantenvrouwen dienen gesitueerd te worden.

Alvorens een algemeen beeld te geven van de positie van de islam in respectievelijk Turkije en België lijkt het aangewezen de islam als individueel en maatschappelijk projekt verder uit te diepen.

1.2. HET ISLAMITISCHE RELIGIEUZE DENKEN

De islam is van een totaal andere aard dan de andere in het Westen overheersende godsdiensten. Daar waar de katholieke en protestantse leer de zonde en de verlossing centraal stelt en men op zoek gaat naar antwoorden op een aantal existentiële vragen, legt de islam vooral de nadruk op het belijden zelf. Net als de joodse godsdienst staan een aantal strikte regels en wetten centraal, het belangrijkste is de juiste dingen te doen.

De godsdienstbeleving van de moslim is een individueel gebeuren, hij heeft een persoonlijke en directe relatie met Allah, deze relatie verloopt niet via een hiërarchische structuur. Wel is het natuurlijk zo dat door de interpretatie van de religieuze bepalingen een aantal rollen en functies gecreëerd worden, en dat het maatschappelijke karakter van de islam aan de basis ligt van een aantal organisaties, maar de betekenis hiervan is niet eenduidig of dwingend van karakter.

Ondanks deze individuele band met Allah hebben de islamitische regels en wetten een voornamelijk sociale dimensie. In de koran liggen de grondbeginselen van een maatschappelijk systeem vevat die een waarden- en normenpatroon en een juridisch kader schept voor zowel het privé-, het maatschappelijke als het politieke leven. Daarom zal de islam hier eerst als een individueel en daarna als maatschappelijk project benaderd worden.

1.2.1. De islam als individueel project

Door de osmose tussen politiek en religie en de afwezigheid van een duidelijke hiërarchische islamitische structuur is het niet verwonderlijk dat de term islam een brede lading dekt. Het ontbreken van deze bovenbouw betekent dat moslims vooral moeten terugvallen op de openbaringen in de koran en niemand de autoriteit wordt verleend de regels en wetten te herinterpreteren in het licht van een veranderende sociale werkelijkheid. Dit weerspiegelt zich onder andere in een brede verscheidenheid in de persoonlijke beleving van de islam. Hierin kunnen drie grote richtingen onderscheiden worden: de formele of officiële islam, de mystieke islam en de volksislam. Binnen deze drie richtingen kan er telkens een opdeling worden gemaakt in verschillende stromingen. Deze zijn afhankelijk van ondermeer het land, de streek, de socio-economische of politieke situatie etc. Een eenduidige interpretatie is er binnen de islam dus niet.

1.2.1.1. De formele of officiële islam

In de godsdienstbeleving van de moslim staat de koran centraal. Deze bestaat uit een aantal fragmentarische regels en wetten en vormt geenszins een samenhangend rechtsstelsel dat alle levenssferen omspant. Cruciaal hierbij is dat de koran van goddelijke oorsprong is, de openbaring staat centraal. Dit betekent dat de inhoud een letterlijke weergave is van hetgeen Allah aan Mohammed openbaarde en het officieel geen persoonlijke interpretatie is van de profeet zelf. Dit impliceert dat de koran onveranderlijk is, zowel universeel als temporeel. De voorschriften en gedragsregels (de soera's) die hieruit voortvloeien vormen de leidraad voor de persoonlijke beleving van de islam.

Gezien de fragmentarische aard en het historische karakter van de koran is deze in sommige omstandigheden ontoereikend. Vandaar dat naast de koran eveneens de uitspraken en handelingen van de profeet (de soenna), alsook een aantal regels waarover onder de moslimgeleerden een consensus bestaat (de idjmaa) als basis voor het handelen erkend worden.

De formele islam is gebaseerd op vijf zuilen, de vijf plichten van de gelovige. De eerste is de sjahada of geloofsbeledenis. Hierbij legt men de getuigenis af: 'Er is geen God dan Allah en Mohammed is zijn profeet'. Een tweede plicht is de salaah of het gebed. Viermaal per dag richt de gelovige zich tot Allah. Dit gebed is geen persoonlijk bede maar een formule die op rituele manier wordt uitgesproken. Het gebed is een teken van onderwerping aan de profeet. Tijdens het vrijdaggebed wordt dezelfde formule gehanteerd, alleen kan dit samen met andere moslims in de moskee gebeuren. Het gebed wordt dan gevolgd door een korte toespraak van de voorganger. Een derde zuil wordt gevormd door de zakaat of de verplichtte aalmoes. Dit is een vorm van religieuze belasting ten opzichte van minder begoede moslims. Deze plicht verwijst naar de maatschappelijke dimensie van de islam en funktioneert als een vorm van belasting. In landen waar de staat niet op islamitische principes is gebouwd wordt de zakaat niet toegepast. Een vierde verplichting is de haddj of de eenmalige bedevaart naar Mekka. Eenmaal in zijn leven dient elke moslim een pelgrimstocht naar Mekka te ondernemen om een aantal religieuze handelingen uit te voeren. In feite is de haddj een pre-islamitisch ritueel dat onder invloed van de profeet werd geislamitiseerd. Een laatste verplichting is de ramadan, de jaarlijkse vastenperiode. Tijdens de ramadan onthoudt de gelovige zich tussen ochtendgloren en dageraad van eten, drinken, roken en seksuele contacten. Het is een zuiveringsritueel waarbij de verplichtte onthoudingen na zonsondergang niet meer gelden.

Naast deze basisplichten vermeld de koran nog een aantal verbodsbepalingen. De meest in het oog springende zijn deze op het drinken van alcohol, het eten van varkensvlees, op kansspelen, op het lenen van geld met intrest en op het afbeelden van levende wezens.

1.2.1.2. De mystieke islam

Deze richting binnen de islam bestaat uit een aantal los van elkaar staande broederschappen. Soms leven deze samen in gemeenschappen die vergelijkbaar zijn met kloosterordes.

Bij de mystieke islam ligt de nadruk op de persoonlijke religieuze ervaring door middel van ascese en meditatie, zoals dit bijvoorbeeld binnen het soefisme het geval is. Door vroomheid, vasten en armoede willen de gelovigen dichter bij Allah komen. Ze houden geregeld bijeenkomsten met de bedoeling tot een bewustzijnsverandering te komen. Hiertoe worden ondermeer zang, muziek, dans, drugs en alcohol gebruikt.

Deze vorm van de islam is populair bij een groot gedeelte van de bevolking over de verschillende sociale lagen heen.

1.2.1.3. De volksislam

Dit is de islam zoals hij wordt beleden door het grootste gedeelte van de moslimbevolking, zeker op het platteland. De meesten onder hen zijn ongeletterd en hebben slechts een elementaire kennis van de wetten en de voorschriften van de islam.

In tegenstelling tot de formele islam speelt heiligenverering en de hieraan inherente (vrouwelijke) pelgrimages een belangrijke rol. De heiligen worden gezien als bemiddelaars tussen de mens en god. Ook geesten komen in de volksislam veelvuldig voor. Ze helpen de gelovigen greep te krijgen op gebeurtenissen waarvoor ze geen verklaring hebben. Met amuletten en gebeden trachten ze hen te bezweren. Hier kan ook de link met de volksgeneeskunde worden gelegd.

De volksislam gaat dikwijls in tegen de officiële islam, doch heeft wel banden met de mystieke islam. Heelwat gewoonten dateren uit het pre-islamitische tijdperk van de stamgodsdiensten.

1.2.2. De islam als maatschappelijk projekt

De islam is een religie gebaseerd op wetten en regels, hetgeen gezien vanuit andere ideologische overtuigingen vrij simplistisch overkomt. Toch vormt de koran met zijn wetten en regels de basis voor een juridisch systeem op sociaal, economisch en strafrechterlijk vlak en een staatkundig systeem met als ideaal een islamitische staat als 'staat voor alle Arabieren'.

Naast het individuele aspekt is de invulling die door de politieke machthebbers aan de islam wordt gegeven minstens even belangrijk. Afhankelijk van z'n positie kan een gezagspersoon of -groep zijn interpretatie doordrukken. Binnen de islam aanvaard men zelfs expliciet dat de lacunes in de wetgeving door de 'heerser' zelf kunnen worden ingevuld. Deze kans werd veelvuldig aangewend, zelfs om maatregelen te treffen die duidelijk tegen de islam ingaan. In dit gedeelte wordt dieper ingegaan op dit maatschappelijke ideaal van de islamitische samenleving.

1.2.2.1. De islam als juridisch systeem

De koran is een vrij fragmentarisch en ongeordend boek. Naast meer religieuze aspekten zijn er ook voorschriften inzake economie, huwelijk, echtscheiding, erfrecht en strafbepalingen in opgenomen. Het juridische systeem van de islam is geen logisch uitgewerkt geheel. Er worden een aantal ad hoc oplossingen gepresenteerd voor problemen die zich ten tijde van Mohammed (Mekka in de 7^e eeuw) voordeden en die dan ook in de juiste historische kontekst gekaderend dienen te worden. Het is niet evident om hiermee het huidige maatschappelijke leven te reglementeren. Zeker als men hierbij nog rekening dient te houden met het onveranderlijke karakter van de koran.

Op sommige rechtsgebieden heeft deze onveranderlijkheid een eerder relatief karakter. De bepalingen inzake het economische recht waren soms vrij gedetailleerd, hetgeen niet vreemd was aan het feit dat Mohammed zelf een handelaar was en het belang van het oorspronkelijke islamitische gebied vooral in deze handel lag. Door de toenemende handelskontakten met Europese staten waren deze voorschriften het eerst aan veranderingen onderhevig alhoewel officieel de islamitische wetgeving bleef gelden.

De meest in het oog springende bepalingen zijn deze op strafrechterlijk gebied, namelijk de 'zware' straffen die het islamitische recht oplegt voor een aantal misdrijven. Het meest gekende is waarschijnlijk het afhakken van de hand van een dief. Ook in landen waar de islamitische wetgeving geldt wordt deze straf zelden toegepast. Zo heeft dit in Saoedi-Arabië, waar de eenheid tussen de staat en de islam toch vrij uitgesproken is, slechts een voorbeeldfunctie en is de opsomming van uitzonderingen in de Libische wetgeving zo uitgebreid dat men niet tot handafhakking hoeft over te gaan. Deze eenvoudige regels mag men dus niet te letterlijk interpreteren, en in zijn geheel beschouwd is de wetgeving niet zo 'barbaars' als op het eerste zicht lijkt.

Hiernaast dient men ook duidelijk te stellen dat de islam geen strafbepaling aangeeft voor alle mogelijke misdrijven. Zo wordt er in de koran wel over laster gesproken, doch niet over moord en doodslag, hetgeen niet betekent dat een islamitisch land deze misdrijven niet bestraft. Het strafrecht is dan ook een mengeling van bepalingen uit de koran en wetsregels die ook in de Europese landen van toepassing zijn. Ondermeer afhankelijk van het politieke regime krijgt men in elk islamitisch land een verschillend juridisch systeem.

Het enige rechtsgebied dat weinig of niet aan westerse invloeden onderhevig was, is het familie- en erfrecht. Deze komen later uitdrukkelijk aan bod wanneer we het over de positie van de vrouw zullen hebben.

1.2.2.2. De islam als staatkundig systeem

Voor een moslim zijn religie en staat parallelle begrippen. Het ideaal van de islam is de koran als richtsnoer voor zowel het individu als de samenleving. Zo werd gestreeft naar een staat voor alle Arabieren met de kalief van Bagdad als opvolger van de profeet aan het hoofd. In de praktijk werd deze staatkundige eenheid nooit gerealiseerd. De machtsstrijd rond het uiteindelijk leiderschap van deze islamitische staat leidde tot territoriale splitsingen en het ontstaan van verschillende stromingen binnen de islam. Momenteel zijn er in Noord-Afrika en Azië een aantal landen die men als islamitische staten kan bestempelen doch geen van deze landen hebben het verhoopte ideaal van een totale islamitische staat kunnen bereiken. Veelal dingen machtsgroepen naar de gunst van de bevolking door het soepel interpreteren van de islamitische ideologie en is het niet meer dan een laagje vernis over een regime. Ondanks de eenheid qua religieuze handelingen zijn de verschillen tussen deze landen vrij groot.

Daar waar het christendom zich structureel ontwikkelde als een instelling binnen de staat viel bij de islam religieuze en politieke macht steeds samen. De oorzaak hiervan is te vinden in het verwerpen van het Griekse humanisme en de geringe invloed van de Romeinse wetgeving binnen de Arabische wereld. Beide invloeden lagen aan de basis van het antropomorfistische denken dat het menselijk intellect centraal stelde. De Europese

renaissance en het Cartesiaanse rationalisme ontnamen het katholisisme het monopolie van het denken en de wetenschapsbeoefening. De staatsstructuur geënt op het Romeinse recht maakte een secularisatieproces mogelijk waarbij de religie haar eigen rol in een pluralistische samenleving ging spelen. In het islamitische denken is de territoriale entiteit ondergeschikt aan de religieuze norm, het land van de gelovigen waar de koran op alle gebieden wordt toegepast, dus ook op politiek vlak.

De verscheidenheid binnen de islam komt dan ook duidelijk tot uiting in de verschillende politieke stromingen in deze staten. Algemeen kunnen drie grote stromingen binnen het politieke landschap van de islamitische wereld onderkend worden. Een eerste stroming is deze die een scheiding tussen kerk en staat naar westers model wil doorvoeren waarbij de islam naar de partikuliere levenssfeer wordt verwezen. Deze vinden we ondermeer terug in de bewuste secularisatiepolitiek van Turkije en bij de aanhangers van de op het Westen geörienteerde ideologieën. De modernisten vormen een tweede stroming. Zij streven naar het in overeenstemming brengen van de islam met de Westerse beschaving. Zij wensen hun geloof en culturele eigenheid niet prijs te geven maar toch van de voordelen van de westerse vooruitgang te genieten. Zij trachten de ideologische gevaren die met deze vooruitgang samengaan af te wenden. Zo is Saoedi-Arabië een land dat wel voor de westerse technologie en consumptieartikelen openstaat maar een strikte islamitische ideologie blijft aanhangen. Een laatste stroming wordt meestal met de term fundamentalisme aangeduid. De aanhangers hiervan zweren bij een islamitische staat waar de koran wet is en externe invloeden ten alle prijze vermeden moet worden. Iran onder Khomeiny is hier een duidelijk voorbeeld van. Deze drie stromingen komen in de meeste islamitische landen in een of andere vorm voor.

1.2.3. De houding van de islam t.o.v. andere ideologieën

De dreigende teneur waarmee bepaalde westerse media over de islam rapporteren roept bij sommigen het beeld op van gewapende legers die net als te Poitiers of Wenen ten allen prijze dienen gestopt te worden. Om een meer realistisch beeld te krijgen is het interessant te kijken hoe de islam naar andersdenkenden kijkt en een vergelijking te maken met enkele andere ideologieën.

Het islamitische denken maakt een onderscheid tussen drie werelden: de *dār al-islam* waar de wet van de koran heerst en de meerderheid islamitisch is en de minderheid zich bijgevolg naar de islamitische wetgeving moet schikken, de *dār el-sulh* waar moslims als een minderheid leven doch hun geloof vrij kunnen beleven en de *dār el-harb* waar de sociale en politieke omgeving het de moslims onmogelijk maakt hun religie volgens de koran te belijden. Het is de plicht van alle moslims hun geloofsgenoten in deze derde wereld te helpen om de beleving van hun religie mogelijk te maken, desnoods door het uitroepen van een jihad, of heilige oorlog, tegen de onderdrukkers van hun geloofsgenoten. De grenzen tussen deze werelden zijn duidelijk voor interpretatie vatbaar hetgeen vooral op politiek vlak tot uiting komt.

De islam kan als een ideologie gedefinieerd worden met specifieke geloofswaarheden en een eigen sociaal en politiek systeem. Blootgesteld aan externe invloeden kan een ideologie op drie manieren reageren. Men kan het vreemde element afwijzen, incorporeren of in de reactie gaan indien het een gevaar gaat vormen voor de eigen ideologie. Het is slechts in die perioden waarin de islam het moeilijk heeft en bedreigd wordt dat zij zich gaat afsluiten en eventueel reageren. In het algemeen wordt de islam echter gekenmerkt door een zekere mate van tolerantie en receptiviteit voor andere ideologieën. Deze houding is niet verbazingwekkend. De koran is een zeer fragmentarisch boek en Mohammed spoorde de gelovigen aan om over zaken die niet vermeld staan overleg te plegen. Daar er in de islamitische religie geen instantie bestaat, zoals in de katholieke, die de enige en juiste interpretatie of handeling gaat opleggen aan alle gelovigen, resulteert dit noodzakelijkerwijze in een zekere verscheidenheid die vrij algemeen wordt geaccepteerd. Sommige moslims zien hierin zelfs de basis van de democratie. Het is ook juist deze tolerantie die meer extreme en in het oog springende stromingen zoals het fundamentalisme in Iran mogelijk maakt.

Een vergelijkbare tolerantie vertoont de islam tegenover het christendom en het jodendom. Hij ziet beide religies als een voorstadium van de islam en laten het beleiden van deze dan ook toe. De islam vertrekt niet vanuit de bedoeling iedereen te bekeren doch dit belet niet dat de koran de enig mogelijke leidraad is voor het leven. Het is een moslim niet verboden een christelijke of joodse vrouw te huwen zolang de kinderen maar volgens de islam opgevoed worden. Omgekeerd is echter niet mogelijk, zo kan bijvoorbeeld een Marokkaanse vrouw wel een man huwen die een andere religie aanhangt, doch wettelijk wordt dit huwelijk niet erkend met alle gevolgen van dien.

De islam assimileert ook makkelijk elementen uit andere ideologieën en stelt dat de basis hiervan reeds aanwezig is in de koran. Dit is niet alleen het geval met het democratische principe. Als voorbeelden kan men eveneens de assimilatie tussen de islam met het nationalisme en het socialisme aanhalen. De brug tussen het nationalisme en de islam is vrij eenvoudig gelegd. Voor de islam zijn staat en godsdienst één en voor bijvoorbeeld een Marokkaan zijn nationaliteit en een goed moslim zijn identiek. Het is dan ook niet zo vanzelfsprekend dat een Marokkaanse migrant zich tot Belg wil laten naturaliseren. Alhoewel het ideaal van die ene islamitische staat niet werd gerealiseerd, komt het islamitisch-nationalistische gevoel toch tot uiting wanneer een islamitisch land door een niet-islamitisch land wordt bedreigd. Meestal uit zich dat in het zich kanten tegen westerse overheersing, zoals bijvoorbeeld tegen de Amerikaanse invloed in Iran. Een bedreigd land kan dan de jihad of 'heilige oorlog' uitroepen die alle moslims, in welk land ze ook wonen, oproept zich tegen deze overheerser te keren. Het uitroepen van de jihad is echter onmogelijk tegenover een ander islamitisch land. Ook het incorporeren van het socialisme bleek voor de islam geen probleem: het verbod op het eisen van rente bij leningen werd als een anti-kapitalistische maatregel geïnterpreteerd, het islamitisch erfrecht zorgt er voor dat grote vermogens moeilijk in stand kunnen worden gehouden en de zakaat is een anti-kapitalistische sociale wetgeving ten dienste van armen en behoeftigen. Er wordt van uitgegaan dat deze ideologieën slechts een explicitering zijn van hetgeen in de islam reeds aanwezig was.

Het beeld van de islam als bedreiging is dus weinig reëel. Net zoals de westerse ideologieën in de islamitische landen wordt ook het beeld van het 'islamitische gevaar' meestal uit politieke overwegingen gehanteerd. Er zijn moeilijk redelijke argumenten aan te halen die een dergelijk beeld staven. De enige dreiging voor een westers land zou erin kunnen bestaan dat bij een anti-islamitische actie vanwege het Westen, moslims zich tegen die agressor gaan keren en vanuit de koran het recht hebben deze te bevechten, waar zij ook leven. Het is binnen deze kontekst dat we de houding van sommige moslims ten aanzien van de Rushdie-affaire en de mogelijkheden tot gewelddadige aanslagen kunnen begrijpen.

1.3. TURKIJE EN DE ISLAM

Het huidige Turkije vindt zijn oorsprong bij de Ottomanen die vanuit Anatolië belangrijke delen van het Byzantijnse rijk veroverden. Binnen de islamitische wereld is Turkije echter een buitenbeentje. Tot het begin van deze eeuw (1923) was Turkije een belangrijke islamitische staat, hetgeen betekende dat de islamitische wetgeving de basis vormde voor de juridische en politieke staatsorganisatie. Onder invloed van het socio-economische moderniseringsproces in West-Europa voerde Mustafa Kemal Pasa (Atatürk) een laïcisering van de samenleving door en werd de grondwet gebaseerd op de Zwitserse. De bedoeling van de overheid was het elimineren, of het op z'n minst controleren, van de islamitische godsdienst. Ook het islamonderwijs kwam onder overheidscontrole.

De wensen van de kemalistische machtshebbers kwamen samengevat hier op neer: een homogene islam, aangepast aan de Turkse cultuur, functioneel voor de overheid en konform aan de moderne tijden. De islam mag niet in tegenstelling staan met de modernisering, de wetenschappelijke ontwikkeling en de Turkse nationaliteit.

Deze koerswijziging deed echter niets af van de populariteit van de islam. Zo bleef er naast de officiële een onofficiële islam die volks en traditioneel was en werd georganiseerd door de islamitische genootschappen erg belangrijk. Bij de hogere klasse in de Turkse steden vond men vooral de formele islam en een beperkte laïciserende houding terug, op het platteland domineerde de volksislam. De verschillende mystieke strekkingen hadden een eerder beperkte aanhang.

Door de invoering van het constitutionele gezag onderging de islamitische traditie nog een aantal fundamentele wijzigingen. Zo werd de vrijheid van godsdienst en het monogame huwelijk ingevoerd, echtscheiding werd een burgerlijke zaak en de wettelijke gelijkheid tussen man en vrouw werd een feit.

Turkije ging zich meer en meer naar het Westen oriënteren, zowel economisch als militair. Zo werd na de Tweede Wereldoorlog het meerpartijensysteem ingevoerd. Alhoewel godsdienst officieel niet voor politieke doeleinden mocht worden gebruikt, leidde dit toch tot de oprichting van zich op de islam baserende partijen. Niettegenstaande de wetgeving de islam aan banden moest leggen kan deze de groei van de religieuze bewegingen in de jaren vijftig niet stoppen.

Na de staatsgreep van '60 streefde de overheid opnieuw naar een moderne en wetenschappelijke islam in een gelaïciseerde samenleving. Een aantal groeperingen bleven de islam gebruiken om de idee van een traditionele islamitische staat weer ingang te doen vinden. Toch speelt de politieke strijd zich niet zozeer rond religieuze thema's af maar staat de links-rechts tegenstelling centraal. Eind jaren zestig wordt onder Demirel een rechtse politiek gevoerd. Hij gebruikt de islam als wapen tegen het communisme. De islam wordt een funktionele ideologie voor de heersende klasse.

Momenteel is de islam in Turkije vrij toegelaten. De beleving ervan mag echter niet ingaan tegen het belang van de staat. Het godsdienstonderwijs staat onder controle van het Ministerie van Religieuze Zaken. Haar beleid bestaat uit het organiseren van het islamonderricht op primair en secundair niveau, de erkenning en ondersteuning van

officieel en privé-onderwijs in de islam, de uitbouw van moskeeën en het uitbetalen van de geestelijkheid.

Alhoewel de invloed van de islam op de staatsstructuur werd tegengegaan heeft de staat geen definitieve regeling in verband met de islam bereikt. De bureaucratische controle die werd uitgebouwd is vooral het gevolg van de banden tussen de islam en rechtse partijen. In dit kader spelen vooral de moslimgenootschappen een rol van betekenis. Dit zijn geheime radicale genootschappen die vasthouden aan de traditionele gewoonten en zich richten tegen de dominante normen van het Westen en de hieruit voortvloeiende zedenverwildering. Ze zijn politiek actief binnen rechtse partijen en spelen ondermeer een rol in het Koerdisch onafhankelijkheidsstreven (cfr. Nagsebendi). Alhoewel ze allemaal fundamentalistisch zijn en een terugkeer naar de zuivere islam prediken leggen ze toch verschillende klemtonen en staan in die zin concurrentieel tegenover elkaar.

1.4. DE TURKSE MIGRANT EN DE ISLAM

Een dubbele economische druk ligt aan de basis van de Turkse migratie naar België. Door de inschakeling van Turkije in de westerse economie en de investeringen in de industrie kwam er een migratiegolf van het platteland naar de stad op gang. Deze economische heromschakeling was geen onverdeeld succes, hetgeen tot algemene verarming en groeiende werkloosheid leidde. Terzelfdertijd bereikte de Belgische industrie in het begin van de jaren '60 een graad van volledige tewerkstelling zodat het arbeidstekort werd opgevuld met massale aanwerving van vreemde arbeidskrachten. Deze administratief georganiseerde migratiebeweging vormde de basis voor de definitieve inplanting van een Turkse bevolkingsgroep in België.

Zoals reeds werd aangehaald heeft de islam geen strikt organisatorische structuur en staat de persoonlijke beleving centraal. Hierbij komt dat de inherente binding tussen islam en staat voor de migrant verdwijnt. De legitimatie van zijn denken en handelen door de context waarin hij leeft valt grotendeels weg. Het is dan ook niet gemakkelijk de migrant vanuit deze invalshoek te situeren.

Binnen de organisatie van de islam als religie zijn twee echelons te onderscheiden, de organisatie van de dagelijkse islambeleving in de eigen leefgemeenschap situeert zich op een eerste echelon, de organisatie op niveau van broederschappen, landen en dergelijke op een tweede. In de enquête (zie hoofdstuk 3) kwam enkel het eerste echelon aan bod, doch hier wil ik op het tweede wat dieper ingaan.

De Turkse migranten in België zijn vooral soennieten van de Hanefietische rechtsschool maar er leeft ook een chiitische minderheid die een meer strikte benadering van de koran voorstaat. Onder de migranten zijn het vooral de mannen die de moskee bezoeken. De ouderen kiezen hierbij meestal voor de oudere en lokale moskeeën, de jongeren voelen zich meer tot de nieuwe aangetrokken. Deze laatste zijn veelal gebonden aan bepaalde groeperingen die zich niet richten op de reproductie van de islam maar op een actieve reflectie van de koran.

Moskeeën ontstonden vroeger meestal op initiatief van een lokale leefgemeenschap al dan niet met directe of indirecte steun van het land van oorsprong. Momenteel spelen ook reformistische moslimgemeenschappen een belangrijke rol bij het oprichten van gebedshuizen. Deze zijn door hun zwakke graad van institutionalisering en hun geheime karakter moeilijk te achterhalen. Ze vertegenwoordigen veelal een stroming binnen de islamitische wereld die naar een striktere interpretatie van de islam als ideologie streeft, een radikaliserende die ook in Turkije voelbaar is. Hoewel deze gemeenschappen vrij ver van de doorsnee migrant staan die de politieke bindingen hiervan vreest, vormt de geïsoleerde positie van de vooral jonge migrant een ideale voedingsbodem voor hun theorieën. Opererend vanuit de moskee trachten deze bewegingen de migranten een visie op de westerse samenleving mee te geven waarin zij als marginalen worden omschreven. Ondanks de dreiging van de vreemde beschaving willen ze de moslims een levensvisie bieden die hen 'op het rechte pad' houdt en hen van 'deviant gedrag' wil behoeden. Zo trachten ze een oplossing te bieden voor de identiteitscrisis die vooral bij jonge migranten

voelbaar is. Voor de aanhangers hiervan wordt de kloof tussen de westerse maatschappij en hun leefwereld nog groter en integratie nog moeilijker.

Binnen dit kader zijn er ook een aantal politieke verenigingen actief. Ze beogen hetzelfde dan de reformistische moslimgemeenschappen. In de Turkse verenigingen staan vooral de islamitische wetgeving en de strijd tegen de gelaïciseerde staat centraal. Ze onderhouden eveneens contacten met andere islamitische bewegingen in België, onder andere met de pro-khomeynistische studentenbeweging.

Net als in het thuisland wil de staat ook hier haar invloed uitoefenen op de Turkse gemeenschap en hun godsdienstbeleving. Zo heeft Turkije in België een permanente vertegenwoordiger van het Ministerie van Sociale en Religieuze zaken. Deze richtte mee de Islamitisch Turkse Stichting op, oefent invloed uit bij het aanduiden van moslimleraars en imaams en biedt hulp bij de inplanting van moskeeën. De overheid stuurt ook tijdelijke imaams die dan door de plaatselijke gemeenschap worden onderhouden.

Wanneer we het over de islam in België hebben kunnen we niet voorbij het I.C.C., het Islamitisch Cultureel Centrum. Deze is de centrale vertegenwoordiger van de officiële islam en gesprekspartner van onder andere de Belgische overheid. Het centrum speelt een dominante rol in het Belgisch islamonderwijs. Alhoewel het I.C.C. alle moslims vertegenwoordigt, wordt het beheerst door de Islamitische Wereldliga, een Saoedische beweging die verbonden is met rechtse politieke partijen in de Arabische wereld. Het centrum wordt gekenmerkt door een religieus en politiek conservatisme, een stroming die slechts in mindere mate binnen de Turkse migrantenwereld aanwezig is. De beperkte invloed van de grootste moslimgemeenschappen in het I.C.C. kan op het eerste zicht verbazing wekken, doch de inspanningen die van Belgische zijde voor de islam werden geleverd waren eerder gericht op het gunstig stemmen van de OPEC-landen dan op een fundamentele bekommernis voor de vrijheid van godsdienst. De islam werd dan ook slechts in '74, in volle oliecrisis, als officiële godsdienst erkend.

2. DE ISLAM EN DE POSITIE VAN DE VROUW

2.1. DE VROUW IN DE ISLAM

In dit hoofdstuk gaan we eerst de specifieke bepalingen na die in de koran over de man-vrouw verhouding terug te vinden zijn. Het is vooral op het vlak van huwelijks- en erfrecht dat de islamitische bepalingen het meeste invloed uitoefenen op het dagelijkse leven van de moslimvrouw.

De islam gaat er van uit dat de mens van goddelijke oorsprong is. Op geestelijk vlak is er dan ook geen verschil tussen mannen en vrouwen. Op sociaal vlak wordt dit onderscheid wel gemaakt. Het biologische verschil tussen man en vrouw is door Allah gewild en het feit dat een vrouw kwetsbaar is in haar functie als draagster van het leven komt tot uiting in de sociale positie die de shari haar toewijst. Het gezin vormt de basis van het islamitisch denkkader. De vrouw wordt beschermt en onderhouden door haar vader en later door haar man, dit in ruil voor een redelijke graad van gehoorzaamheid. Uit deze verhouding komen de rechten en plichten tussen man en vrouw voort.

De koran onderstreept het belang van het gezin. Het huwelijk wordt zeer sterk aanbevolen. Niet huwen wordt gezien als het ontvluchten van zijn verantwoordelijkheid. Enkel een gebrek aan materiële middelen kan hier ter verontschuldiging ingeroepen worden. Toch kan men moeilijk over een 'islamitisch huwelijk' spreken. Trouwen is voor de islam het afsluiten van een sekulier kontrakt tussen twee personen en geen religieuze rite. Het huwelijksritueel is gebaseerd op pre-islamitische gewoonten en de koran schrijft zelf geen strikte handelingen voor over hoe het huwelijk dient te verlopen. Bepaalde restrikties, zoals zoog- en bloedverwantschappen, verschillen van streek tot streek.

Inzake het huwelijk legt de islam wel een aantal beperkingen op, afhankelijk van het geslacht. Een islamitische vrouw mag enkel een islamitische man huwen, doch islamitische mannen mogen eveneens vrouwen huwen die de joodse of christelijke religie beleiden. Vanuit het islamitisch denken is deze redenering vrij logisch. De vrouw heeft een ondergeschikte rol binnen het huwelijk in die zin dat ze de man gehoorzaamheid verschuldigd is. Is haar man geen moslim dan kan hij zijn vrouw beperkingen opleggen in de beleving van haar religie zodat hij haar zelfs het leven als moslim onmogelijk kan maken. Een islamitische man daarentegen kan ook bij een niet-islamitische vrouw zijn godsdienst beleiden zoals voorgeschreven en heeft de autoriteit zijn kinderen een islamitische opvoeding te geven. Daar de god van de joden en de christenen ook deze van de islam is en de bijbel als een profetisch geschrift wordt erkend wordt ook het geloof van een niet-islamitische vrouw binnen het huwelijk gerespekteerd.

In de praktijk is het huwelijk in de eerste plaats een kontrakt tussen twee families en pas daarna tussen twee personen. In een eerste fase zoeken beide families contact met elkaar. Dit kan op initiatief van de ouders gebeuren of op vraag van de jongen. Uitzonderlijk kan ook het meisje het initiatief nemen. In beide laatste gevallen gaat de familie na of de

partner die werd uitgekozen wel geschikt is voor hun zoon of dochter. Het is uiteindelijk aan de vader dat men de hand van de dochter vraagt. Er wordt hierbij onderhandeld over de bruidsschat (mahr) en de omvang van de uitzet van het meisje. De islam zegt niets over de hoogte van de bruidsschat maar stelt wel dat ze aan de vrouw wordt uitbetaald. Na deze onderhandelingen volgt een periode waarbij men de banden tussen de families nauwer gaat aanhalen. Deze periode eindigt met de bruiloft die bij de familie van de man wordt gevierd. Het zijn uiteindelijk niet de man en de vrouw maar twee mannelijke of een mannelijke en twee vrouwelijke getuigen die het huwelijkskontraat ondertekenen. Als de vrouw door haar echtgenoot ontmaagd is, is het eigenlijke huwelijk tussen man en vrouw voltrokken. Een uitzondering op deze gang van zaken vinden we soms nog op het platteland terug, namelijk het huwelijk door schaking. Dit schaken gebeurt meestal met toestemming van het meisje. Het wordt toegepast als de man de bruidsprijs niet kan betalen of wanneer een van beide families het huwelijk afwijst. Na het schaken knopen beide families meestal onderhandelingen aan die leiden tot een bevredigende overeenkomst voor beide partijen. Na het huwelijk behoort de vrouw tot de familie van de man. Hier komt ze onderaan de hiërarchie te staan.

Volgens de koran kan een man gelijktijdig met vier vrouwen gehuwd zijn. Dit houdt echter de verplichting in dat hij die vrouwen op een gelijkwaardige manier moet behandelen en kunnen onderhouden. Indien hij dit niet kan dient hij het bij één vrouw te houden. In Turkije huwt de man traditioneel maar één vrouw, hetgeen ook bij wet is vastgelegd. Dit neemt niet weg dat bigamie nog voorkomt, vooral dan op het platteland. Meestal heeft dit een economische grondslag. Wanneer de vrouw het werk alleen niet meer aan kan huwt de man met haar toestemming een meestal jongere vrouw om haar te helpen. Om dezelfde reden komt ook hertrouwen frekwent voor. Daar heelwat families vrij klein zijn dient men met een beperkt aantal mensen in het onderhoud te voorzien. In tegenstelling tot de uitgebreide gezinsstructuren kan men bij de dood van één der echtgenoten niet terugvallen op andere personen. Polyandrie is echter uit den boze. Het is volgens de islam onmogelijk dat een vrouw haar aandacht over haar kinderen en verschillende mannen kan verdelen. Dit zou eveneens problemen opleveren met de erfenisrechten en de identiteit van het kind.

Na het huwelijk dient de man z'n vrouw te onderhouden. De man mag enkel een seksuele relatie onderhouden met de vrouwen waarvoor hij verantwoordelijkheid draagt. In ruil hiervoor zal de vrouw de geslachtsdrift van de man bevredigen. Seksualiteit is meer dan procreatie. Het wordt eveneens gezien als een uiting van genegenheid en een manier om de rust in het gezin te bewaren. Binnen deze kontekst dient ook de contraceptie gezien te worden. De islamitische geschriften vermelden drie manieren tot het voorkomen van zwangerschap: borstvoeding (de koran adviseert twee jaar, doch dat is geen verplichting), coïtus interruptus en onthouding. Rond het gebruik van voorbehoedsmiddelen en het toepassen van abortus bestaat minder eensgezindheid. De overlevering wil dat de Arabieren, als een volk van strijders, dochters weinig apprecieerden en ze soms levend begroeven. Mohammed verbood dit en verklaarde dat het kind niet aan de ouders maar aan Allah toebehoorde. Verder vermeldt de koran dat god na 120 dagen zwangerschap een engel naar de vrouw stuurt. Deze beslist over de middelen van bestaan, de levensduur en het geluk van het embryo. Beide uitspraken vormen de basis voor de discussie of

voorbehoedsmiddelen kunnen en of abortus al dan niet kan tijdens de eerste 120 dagen na de conceptie.

Alhoewel echtscheiding wordt toegestaan rekent de islam erop dat man en vrouw, indien mogelijk, toch bij elkaar blijven. Als bindmiddel wordt gewezen op de wederzijdse verantwoordelijkheden, de bruidsprijs die werd betaald, de uitzonderingsmaatregelen rond zwangerschap en menstruatie en de druk die beide families kunnen uitoefenen. Indien het toch tot een scheiding komt kent de islam drie verschillende manieren om het huwelijk te ontbinden. Vooreerst is er de verstoting door de man of talaak. De man heeft het recht dit te doen wanneer hij wil en na drie maal de vrouw verstoten te hebben kan deze niet meer terug tenzij een nieuwe huwelijksovereenkomst wordt afgesloten. Ook echtscheiding door onderlinge toestemming is mogelijk. Het initiatief komt hier van de vrouw. Zij vraagt haar man haar te verstoten doch met een financiële compensatie. De man moet dan wel akkoord gaan om tot verstoting over te gaan. Tenslotte kan men ook via de rechtbank scheiden. De islamitische wetgeving onderkent volgende echtscheidingsgronden: fysieke imperfectie van man of vrouw (impotentie), het niet kunnen vervullen van de huwelijksovereenkomst (mahr niet kunnen betalen, niet in levensonderhoud kunnen voorzien...) en wanneer de vrouw geen maagd blijkt te zijn alhoewel voor het huwelijk het tegendeel werd beweerd. In het pre-islamitische tijdperk had de vrouw de mogelijkheid om zich vrij te kopen. Ze dient hiertoe de mahr terug te betalen. Deze regeling wordt nu nog sporadisch toegepast.

De islamitische wetgeving kent het begrip 'gemeenschap van goederen' niet. Wat van de vrouw is en wat zij erft blijft van haar. De weduwe krijgt slechts een beperkt gedeelte van de erfenis, doch ze mag nog één jaar van het bezit van haar man leven. De kinderen zijn wel verplicht om hun moeder te onderhouden. De koran legt er duidelijk de nadruk op dat de opvang binnen het gezin dient te gebeuren. Indien de vrouw op niemand kan terugvallen moet ze leven van de zakaat.

Er is een duidelijke scheiding tussen de leefwereld van de man en deze van de vrouw. De man is gericht op contacten met de buitenwereld, hij werkt buiten het gezin en brengt er ook zijn vrije tijd door. Het leven van de vrouw speelt zich binnenshuis af. Zij zorgt voor het huishouden, schept de huiselijke geborgenheid, neemt het moederschap en de opvoeding van de kinderen en in de eerste plaats van haar dochters waar en vangt de man binnen de huwelijksrelatie op. Het is onvermijdelijk dat de vrouw bij het verlaten van haar woning ook in contact komt met andere mannen. Daarom zal ze buitenshuis haar lichaam en haar hoofdharen bedekken en haar blik naar de grond richten. De bedoeling van deze kledingsvoorschriften is het bevorderen van de zedigheid en het bewaren van de seksuele moraal. Hoe verleidelijker de vrouw, hoe meer ze met haar kleding haar lichaamsvormen dient te verhullen. Binnenshuis geldt deze regeling niet en kan de vrouw haar taken vervullen zonder hinderlijke kledij. Wanneer er bezoek komt zitten mannen en vrouwen echter niet samen maar trekken zich in aparte kamers terug. Zelfs een bruiloft wordt door mannen en vrouwen apart gevierd. Mits de toestemming van de man kan de vrouw wel participeren aan het produktieproces. Wanneer zich een tekort aan arbeidskrachten voordoet of indien men het gezinsinkomen dient te verhogen om een aanvaardbare levensstijl te bereiken is het de vrouw toegestaan buitenshuis loonarbeid te verrichten. De islam legt de nadruk op de afhankelijkheid van de situatie en niet op het recht op zich. De

strikte reglementering qua kleding en omgang met mannen in de werksfeer wordt niet beschreven en aan de eigen interpretatie overgelaten.

Bij het bepalen van wat een islamitische vrouw al dan niet mag staat haar eer, en tevens de eer van de familie en dus ook van haar man, centraal. Het is voor de familie van het grootste belang dat de dochters tot het huwelijk maagd blijven. Hiertoe dient men de meisjes vanaf hun geslachtsrijpheid tot het huwelijk zo weinig mogelijk gelegenheid te geven om met mannen samen te zijn. Maagdelijkheid is zo belangrijk dat meisjes, indien nodig, medisch worden behandeld om tijdens de eerste huwelijksnacht toch als maagd te kunnen doorgaan. Het ontmaagden voor het huwelijk wordt door de familie aangegrepen om zich op die man te wreken. Seksueel geweld en incest wordt dan ook meestal verzwegen. Wanneer dit toch voor de rechtbank komt spreekt deze meestal milde straffen uit.

De islamitische wetgeving is vrij soepel ten aanzien van de mannelijke seksualiteit. Zo is er geen sprake van overspel indien de man in zo'n toestand verkeert dat hij het onderscheid tussen z'n eigen vrouw en een andere niet meer kan maken. Seksuele ervaring is bij de man een bron van trots en een symbool van mannelijkheid, bij de vrouw is dit een bron van schande en een symbool van ontwaarding. De islam heeft duidelijk moeilijkheden met deze dualiteit. Dit komt vooral tot uiting in de afspiegelingen die van 'het paradijs' worden gegeven. Aan de man belooft de koran heerlijke spijzen en vrije seksualiteit met eeuwige maagden. Van de echtgenote is hier geen sprake.

Naast de reeds genoemde bepalingen inzake huwelijk en erfrecht legt de koran de vrouw er nog een aantal op. Zo dient de man z'n energie aan te wenden voor religieuze activiteiten en het zoeken naar kennis. De vrouw moet hem hierbij helpen door hem te bedienen en het huishouden te verzorgen. Alhoewel ook de vrouw de islam dient te bestuderen is het toch de man die hierbij de belangrijkste rol speelt en die de interpretatie- en verklaringsmacht ervan binnen het gezin krijgt toegewezen. Godsdienstige functies horen hem toe. Het is de bevestiging van de door god gewilde positie van de man. Bij het afleggen van een getuigenis, in bijvoorbeeld de zakenwereld, bij een huwelijk of op de rechtbank, weegt deze van de man even zwaar door als de getuigenis van twee vrouwen. Als mogelijke redenen hiervoor worden gegeven: de vrouw is minder thuis in deze wereld, in moeilijke momenten gaan vrouwen steun zoeken bij elkaar en tenslotte dat een vrouw emotioneler en minder rationeel is dan een man. Ook het strafrecht behandelt man en vrouw niet als gelijken. Het bloedgeld, d.i. het geld dat een moordenaar aan de familie van z'n slachtoffer dient te betalen, ligt dubbel zo hoog bij het vermoorden van een man dan bij het ombrengen van een vrouw.

2.2. HET OTTOMAANS-TURKSE GEZIN

Door het fragmentaire karakter van de koran en de territoriale spreiding van de islam kan men onmogelijk van 'het islamitische gezin' spreken. Om de situatie van de Turkse migrantenvrouw te begrijpen beperk ik mij dan ook tot een schets van de evolutie van het Ottomaans-Turkse gezin.

2.2.1. Het traditionele gezin

Het Ottomaans-Turkse gezinstype is gebaseerd op het patriarchale systeem. Het vaderlijke gezag is onaantastbaar en het huwelijk van de kinderen heeft weinig invloed op de familiegemeenschap, de hiërarchie blijft gehandhaafd (joint household system).

De gezinsvorming verloopt via een cyclisch proces. We vertrekken van het kerngezin (simple family household) met vader, moeder en de kinderen waarbij het gezag bij de vader berust. Een tweede fase begint bij de huwbare leeftijd van de kinderen. De dochters verlaten het gezin en gaan inwonen bij dit van hun man, de zonen trekken met hun echtgenotes in bij de ouders (multiple family household). De beslissingsmacht in het gezin berust dan nog steeds bij de vader. Het al dan niet krijgen van kinderen heeft geen invloed op de verhoudingen binnen het gezin, dit kan hooguit de hiërarchie tussen de schoondochters bepalen. Het cruciale moment dat de derde fase inluidt is de dood van de vader-patriarch. Dit is het ogenblik waarop het gezin zich gaat opsplitsen. De zoons worden op hun beurt gezinshoofd en nemen de plaats in van de vader in de eerste fase (simple family household). De moeder gaat bij één van haar zoons inwonen (extended family household).

Alhoewel het samenleven van verschillende gezinnen een dominerende rol speelt binnen dit cyclisch proces betekent dit niet dat dit gezinstype het meest voorkomt. De Turken leven slechts in een bepaalde periode van hun leven in een breder familieverband. Rond de eeuwwisseling leefden 30% van de Turken in een dergelijke gezinsconstellatie tegenover 60% in kerngezinnen. Dit zijn echter globale cijfers die van streek tot streek sterk kunnen verschillen. De grootte en kompleksiteit van het Turkse gezin is afhankelijk van het aantal zonen dat de huwbare leeftijd heeft bereikt, de huwelijksleeftijd en de leeftijd van de patriarch.

Dit gezinstype is niet uitsluitend de resultante van de islamitische levensvisie doch wordt bepaald door het erfrecht. Naast de bepalingen in de islamitische wetgeving is ook de politiek-economische situatie bepalend voor het erfrechtstelsel. In het Ottomaanse rijk leefden de meeste gezinnen van de landbouw. Het uitgebreide gezinstype is alleen dominant bij de rijkere grondeigenaars. Via deze structuur kon de grond binnen de familie worden gehouden en kon men voldoende produceren. De familie is hier productie- en consumptie-eenheid. Kleinere boeren, landarbeiders en handelaars die over weinig of geen produktiemiddelen beschikken leven veelal in kerngezinnen. Dit resulteerde in een brede waaier van erfstructuren gaande van de oudste zoon als enige erfgenaam tot een gelijke verdeling tussen de kinderen ongeacht hun geslacht. Het huwelijk zelf heeft, met

uitzondering van de bruidsschat, niets met eigendom te maken. Pas na de dood van de patriarch worden de bezittingen verdeeld. Hierdoor kunnen er reeds complexe familierelaties gegroeid zijn.

Een ander kenmerk van het traditionele Turkse gezin dat hierbij aansluit zijn de gearrangeerde huwelijken. Hierbij kiezen man en vrouw elkaar niet zelf, maar zijn het beide families die het huwelijk vooraf regelen. Deze huwelijksvorm resulteert in een behoud van de bestaande stratifikatiestructuur en het voortbestaan van de politieke en economische banden tussen de families. De ouderen behouden de controle over de familie daar zij bepalen wie er al dan niet deel van uit kan maken. Op deze manier blijft de familie over de generaties heen intact en blijft de eigendom binnen de eigen verwantschapsstructuur. Gearrangeerde huwelijken zijn functioneel voor het voortbestaan van een dergelijke patriarchaal systeem. Hier primeert het groepsbelang. Dit belang wordt ook door de islamitische wetgeving verdedigd. Huwelijken die gesloten worden op basis van liefde vormen juist een bedreiging omdat de huwelijksband tussen de echtgenoten belangrijker wordt geacht dan de familiebanden. Het kerngezin wordt dan de geprefereerde samenlevingsvorm en het familiebezit versnipperd. Een lage huwelijksleeftijd van de vrouw is inherent aan deze familiestructuur. Hiermee wil men enerzijds vermijden dat het meisje haar maagdelijkheid zou verliezen en zo de familie te schande zou brengen en anderzijds wordt belet dat ze verliefd zou worden en een andere huwelijksvorm gaat vooropstellen die een bedreiging vormt voor het bestaande gezin.

Om bij de dood van de vader de eigendom van de familie niet te laten versnipperen is er een sterke band tussen de zonen nodig. Deze wordt versterkt door het endogame karakter van vele huwelijken waarbij een man gaat huwen met de dochter van zijn broer. Deze versterkte relatie tussen broers biedt eveneens een tegengewicht aan het patriarchale gezag.

2.2.2. De modernisering en het Turkse gezin

De socio-economische situatie binnen een agrarische maatschappij met een uitgebreide gezinsstructuur en de islamitische wetgeving liggen aan de basis van het patriarchale en endogame karakter van het Turkse gezin. Bij landarbeiders en boeren die niet over hun eigen grond beschikken is het nukleaire gezin de dominante levensvorm. Er is dus een duidelijke relatie tussen de socio-economische structuur en de familiestructuur. Een verandering van het socio-economische kader zal dan ook zijn weerslag hebben op het gezin. Door de industriële ontwikkeling en de verwesterlijking wordt Turkije gekenmerkt door een migratie van de rurale naar de urbane gebieden en in tweede instantie naar het buitenland. Door deze evolutie komt de nadruk nog meer op het kerngezin te liggen.

Naast deze socio-economische evolutie spelen ook politieke en juridische factoren geen onbelangrijke rol. In 1926 wordt de islamitische wetgeving afgeschaft en vervangen door een rechtspraak geënt op het westerse (Zwitserse) model. Enkel het burgerlijk huwelijk wordt erkend en echtscheiding is een juridische kwestie die voor een rechtbank dient afgehandeld. Polygamie en endogamie worden onwettelijk.

Deze nieuwe wetgeving luidt op familiaal vlak geen spektakulaire veranderingen in. Op het platteland blijft het gezin z'n patriarchale en autoritaire karakter behouden. Het burgerlijk huwelijk wordt geen substituut voor de traditionele trouwplechtigheid en ook bigamie blijft voorkomen. Mannen- en vrouwenwereld blijven strikt gescheiden. In stedelijke gebieden zijn er wel veranderingen merkbaar. Het feit dat men met een andere levenswijze in contact komt, en dat de zoon zich hieraan sneller aanpast en het meestal ook financieel beter doet dan de vader, zorgt voor een meer onafhankelijke opstelling en de nodige rolconflicten binnen het gezin. Het patriarchale gezag verzwakt en het individuele wordt belangrijker. Relaties tussen familieleden worden op een meer economische leest geschoeid. Alhoewel de traditionele rollen en statustoekenning meer en meer verlaten worden kan men toch niet van een volledige ommekeer spreken. De sociale mobiliteit van één van de leden van de familie komt ook de rest ten goede.

Ondanks de wettelijke laïcisering, de socio-economische en politieke veranderingen en een beperkte mentaliteitswijziging blijft het traditionele karakter van de Turkse familie dominant. Vooral Anatolië, en de rurale gebieden in het algemeen, kennen weinig verandering. Nieuwe denkbeelden vinden vooral ingang bij stedelijke elites en die mensen die er frekwent mee geconfronteerd worden. De fundamentalistische stromingen die zich hiertegen afzetten en een starre moslimideologie voorstaan hebben een eerder beperkte invloed.

2.3. DE VROUW EN HET MIGRANTENGEZIN

Een gezin dat vanuit Turkije emigreert wenst in de mate van het mogelijke het vroegere levenspatroon aan te houden. Door het feit dat ze zich minder zeker voelen in een vreemde omgeving met andere waarden en normen bestaat de neiging zich nog traditioneler opstellen dan in Turkije gangbaar is. De islam en het Turkse referentiekader is de houvast naar waar ze zich richten. Voor de volgende generaties is dat niet meer zo evident. De strikte normen die door de oriëntatie van de ouders worden opgelegd komen in botsing met deze die worden gehanteerd door de maatschappij waarin zij leven. Normen en gedragspatronen die voor de ouders essentieel zijn passen niet meer in het referentiekader dat door de jongeren wordt gehanteerd. De traditionele rolomschrijvingen verliezen hun betekenis. Door het socialisatieproces dat deze jongeren hier doorlopen wordt de basis van het islamitische gezin en de patriarchale structuur ondermijnd. Deze spanningen worden nog verhoogd wanneer de remigratiewensen van beide generaties gaan verschillen.

Door de gescheiden leefwereld van mannen en vrouwen en daar mannen zich meer naar buitenhuiselijke activiteiten richten, kunnen ze beter voldoen aan het verwachtingspatroon van de 'vreemde' omgeving. Het overnemen van sommige westerse gewoonten beschouwen zij als normaal. De Turkse gemeenschap accepteert dit gedrag. Meisjes daarentegen gaan zich traditioneel gedragen, niet steeds omwille van de inhoudelijke onderschrijving van deze leefwijze maar veeleer uit schrik voor sankties. De maagdelijkheid en de hieraan gekoppelde eer van de familie liggen aan de basis van dit onderscheid. Door het vasthouden aan die traditionele waarden gaan de ouders hun dochters meer beperkingen opleggen dan in Turkije zelf het geval zou zijn. Dit wantrouwen maakt dat de situatie hier eerder vergelijkbaar is met deze op het Turkse platteland.

Qua huwelijk en echtscheiding is de Belgische wetgeving haast identiek aan de Turkse. Toch trachten de migranten de traditionele gewoonten aan te houden en komen gearrangeerde huwelijken ook hier frekwent voor. De partnerkeuze verloopt in twee fasen. Een eerste selectie gebeurt door de ouders die de vraag naar de hand van de dochter al dan niet afwijzen. Indien de ouders akkoord gaan wordt ook de dochter bij de keuze betrokken. Deze heeft veelal het recht het huwelijk te weigeren. De westerse huwelijksmarkt is vrij beperkt, meisjes huwen dikwijls jongens uit Turkije die ze op vakantie in het moederland leren kennen en jongens huwen frekwent met meisjes uit Turkije (imported brides). Binnen de Turkse migrantengemeenschap zelf zijn ook voorwaarden van herkomst aan het huwelijk verbonden. De gehuwden zijn meestal afkomstig uit dezelfde streek in Turkije en de ouders kennen ekaars familie veelal vrij goed. De afstand tussen de stad en het platteland of tussen streken onderling is soms zo groot dat men elkaar als vreemden gaat beschouwen en een huwelijk tussen jongeren uit deze gebieden haast uitgesloten is.

De aangehouden rolverdeling na migratie is vooral voor de vrouwen moeilijk. Meisjes worden ondanks de leerplicht dikwijls vrij vroeg van de school gehouden. De ouders die uit Turkije migreerden hebben weinig inzicht in de onderwijssituatie en staan er dikwijls

wantrouwig tegenover. Vooral het gemengd onderwijs valt niet in goede aarde. De meisjes maken van de onwetenschap van de ouders niet zelden gebruik om te spijbelen of hun opleiding stop te zetten wanneer zij dat wensen. Ze krijgen vrij vroeg een belangrijke rol in het huishouden toebedeeld. Ze hebben er veelal geen problemen mee dat zij wel moeten helpen en hun broers niet.

In het Westen hebben Turkse meisjes minder ontmoetingsmogelijkheden dan in hun thuisland. Ze hebben wel autochtone vriendinnen, doch mogen nooit mee uit dansen, naar het café of de bioscoop. Hierdoor beperken intensievere contacten zich meestal tot deze met andere Turkse meisjes die met identieke problemen geconfronteerd worden. Ze kennen mekaar vrij goed doordat de vrouwen binnen de Turkse gemeenschap veelvuldig bij mekaar over de vloer komen en hun dochters hen vaak vergezellen.

De leefwereld van deze dochters wordt weerspiegeld in de activiteiten die ze tijdens hun vrije tijd uitoefenen. Uit onderzoek in Nederland (De Vries, 1987) kwam het hieronder geschetste beeld van Turkse meisjes naar voor. Waar bij autochtone meisjes winkelen, de stad intrekken, uitgaan en sport het hoogst scoren, houden Turkse meisjes zich vooral bezig met handwerk, lezen en TV-kijken. Hun belangrijkste zorg betreft het werken aan hun uitzet in het kader van hun later huwelijk. In hun kledij zijn deze meisjes vrij soepel. Thuis en op visite bij Turken dragen ze de traditionele Turkse kleding zoals deze door de islam wordt voorgeschreven, op de school of het werk kleden zij zich meestal westers. Voor meisjes die arbeid verrichten worden de regels minder streng gehanteerd. Binnen hun werksituatie functioneren zij zoals van hen wordt verwacht, doch hierbuiten hebben zij weinig contact met hun kollega's. Daar hun arbeid geld oplevert wordt dit gedrag door de ouders geaccepteerd. Een dagtaak ontslaat de meisjes evenwel niet van hun huishoudelijke plichten.

De vader tracht het patriarchale gezag te laten gelden. De strengheid die hiervan uitgaat vinden de meisjes niet kontradictorisch met een gezellig familieleven. Wanneer er spanningen optreden worden deze meestal uit de weg gegaan en niet uitgepraat. Alhoewel de migrantenmeisjes zich vaak storen aan deze opvoedingswijze, verdedigen zij de Turkse ideeën en vertellen later dezelfde methoden te willen toepassen dan deze die bij hun opvoeding gelden. De determinerende faktor in de opvoeding is het behoud van de maagdelijkheid tot het huwelijk. Door de beperkte schaal en de beslotenheid van de Turkse gemeenschap is het belangrijk de eer van de familie hoog te houden. Hierdoor wordt hun positie binnen deze gemeenschap bepaald. Er is dan ook een haast permanente controle op het gedrag van de meisjes, hetzij door de familie, hetzij door andere migranten. Een kenmerkend element hierbij is de roddel, hetgeen door de meesten expliciet als een probleem wordt gesteld. Sommige dingen die hun ouders hen toestaan laten ze toch uit schrik voor de roddel. Deze roddel gaat voornamelijk over de omgang met jongens, bezoek aan bioscoop of discotheek, alleen of met vriendinnen in de stad rondhangen, deelnemen aan een meerdaagse schoolreis en 's avonds alleen over straat lopen. Vooral het contact met jongens of het vertoeven in hun nabijheid is gevaarlijk. Wil het meisje een geschikte huwelijkspartner vinden dan is het erg belangrijk dat er niet over haar geroddeld wordt. Een andere reden die hun gedrag kan verklaren is dat ze hun ouders niet te schande willen maken en hen niet willen isoleren. De familieer is immers het belangrijkste bindmiddel tussen de ouders en hun Turkse landgenoten.

Turkse meisjes nemen een tweeslachtige houding aan ten aanzien van hun eigen situatie. Enerzijds willen zij dingen doen die naar Turkse normen niet kunnen en anderzijds voelen ze zich Turks en wensen ze deel uit te maken van de Turkse gemeenschap. Daar waar jongens zich meer op de westerse maatschappij kunnen richten streven zij een 'modern-Turkse' levenshouding na, een mengeling van westerse en Turkse waarden. Het is geen synoniem voor de manier waarop in Turkije wordt geleefd maar een imaginaire invulling van westerse elementen in de Turkse levenswijze. Er is echter geen eenduidige visie op deze levenshouding, veel hangt af van de migratieleeftijd, de duur van hun verblijf in het gastland en het feit of ze er al dan niet school liepen.

2.4. INTERPRETATIEKADERS VOOR DE POSITIE VAN DE ISLAMITISCHE VROUW

Wettelijk is er in Turkije geen onderscheid tussen man en vrouw en beiden hebben dezelfde individuele rechten. In het dagelijks leven blijft de invloed van de islamitische wetgeving echter doorwegen. Deze situatie kan tot allerlei spanningen en interpretaties leiden. Hier worden een aantal denkrichtingen aangehaald die in de moslimwereld een rol spelen.

Een eerste denkrichting streeft een strikte interpretatie van de islam na. Indien het geheel van de regels bekeken wordt in de globale maatschappelijke kontekst kan men niet spreken van de superioriteit van de man ten aanzien van de vrouw maar van een evenwicht waarbij rechten en plichten van man en vrouw elkaar compenseren. Dit onderscheid is gebaseerd op de fysieke kwetsbaarheid van de vrouw en haar rol als moeder. In ruil voor gehoorzaamheid wordt de vrouw door haar vader of haar man in haar levensonderhoud voorzien. Volgens deze opvatting is dit geen onderdrukking van de vrouw, doch leven in harmonie met de islam. Hierbuiten kan een vrouw ook altijd terugvallen op haar kinderen, de bruidsschat of de zakaat. Hierdoor is het onnodig haar een groter gedeelte van de erfenis toe te wijzen. De discussie rond eer en maagdelijkheid is eveneens overbodig indien iedereen zich aan de islamitische wetgeving houdt. De vrouw hoeft zich in dat opzicht dan ook niet benadeeld te voelen. Ook de juridische positie van de vrouw wordt binnen dit kader als normaal ervaren. Door de specifieke rolverdeling is de vrouw nu eenmaal minder op de hoogte van de wereld buiten de woning waardoor het oordeel van de man hier zwaarder doorweegt. Dat in geval van het gewelddadig overlijden van een man meer geld wordt geëist dan bij de dood van een vrouw is normaal daar de man kostwinner is en de vrouw het toegewezen geld hard nodig zal hebben. De verklaring die men geeft aan het feit dat de vrouw slechts 50% erft van de som van een mannelijke erfgenaam is identiek. De man dient namelijk dit geld te gebruiken om z'n vrouw te onderhouden. Dit zijn voorbeelden die illustreren dat de islam perfect kan functioneren als een gesloten systeem. De man-vrouw verhouding wordt slechts problematisch als men de koran selectief gaat toepassen. De positie van de vrouw is volgens deze opvatting dan ook moeilijk te toetsen aan de waarden en normen van de geïndividualiseerde westerse maatschappij. De vrouw heeft alle mogelijkheden om via de haar toegewezen rol in de samenleving te participeren. Niets staat onderwijs en arbeid in de weg indien zij niet ingaat tegen de regels en de moraal van de islam en indien het gezin er niet onder lijdt.

Een tweede, marxistisch-feministische, denkrichting definieert de positie van de vrouw vanuit het patriarchale systeem. Het is niet zozeer de eigenheid van de islam die de vrouw in een minderwaardige positie stelt maar de manier waarop de teksten worden geïnterpreteerd. Tijdens het ontstaan van de islam had er een evolutie plaats van een matriarchale stammengodsdienst naar een patriarchaal monotheïstisch systeem. Alhoewel de islam refereert naar de bevrijding van de slaven, de sociale ongelijkheid en gemeenschappelijk bezit ondersteunde hij het patriarchale maatschappijstelsel. Dit kan worden verklaard door de verbondenheid van de islam met het plaatselijke economische systeem en de feodale klassestructuur. Deze stroming staft haar visie aan de hand van

zowel vroegere reglementeringen als hedendaagse voorbeelden. Het ganse huwelijksritueel, de endogame relatievorming en het feit dat een man wel meerdere vrouwen maar een vrouw slechts één man kan huwen wijst op de nadruk die wordt gelegd op de economische komponent van het maatschappelijk leven. De bezittingen dienden onder het patriarchale gezag te blijven en de man besliste wie al dan niet tot de familie werd toegelaten. De manier waarop het huwelijk als instituut was georganiseerd had geen directe financiële konsekwenties voor de familie. Een voorbeeld dat hierbij aansluit is de belangrijkheid van de maagdelijkheid van de vrouw en niet van de man. De eer van de familie en dus ook de controle van de patriarch over het huwelijk van zijn dochter staat centraal. In de koran staat dat de vrouw dient te zorgen voor de seksuele bevrediging van de man. Tevens wordt vermeld dat de grootste catastrofe veel kinderen en een karig levensonderhoud is. De vrouw wordt dus veronderstelt zelf de geboorteregeling te bepalen. Dit centraal stellen van het patriarchale maatschappijmodel vinden we niet alleen in de koran maar ook in de huidige modernisering van de islamitische wereld terug: afhankelijk van de demografische ontwikkelingen wordt abortus al dan niet toegelaten, de bestaande wetgeving inzake alcoholverbruik is niet van toepassing in de internationale hotels waar de businessdeals worden afgesloten etc. De islam wordt niet gebruikt om eenvormige wetten uit te puren indien deze ingaan tegen de kapitalistische machtsstructuur. Deze denkrichting ziet de botsing tussen de commerciële en kapitalistische waarden enerzijds en de morele en godsdienstige anderzijds als de oorzaak van een dubbele moraal waarvan vooral de vrouw het slachtoffer is.

Een laatste denkrichting is terug te vinden bij vrouwen die zich islamitisch noemen maar zich afzetten tegen het beeld van de islam als een traditionele onveranderlijke religie. Het zich kanten tegen vreemde ideologieën betekent voor hen niet dat verandering binnen de islamitische wereld niet kan. Het is echter wel zo dat de leidraad voor deze veranderingen wordt gevormd door de traditionele waarden en denkwijzen. De vrouwen verzetten zich niet expliciet tegen het door de islam gehanteerde rollenpatroon, de gescheiden leefwerelden en het maagdelijkheidsideaal. Wel stellen ze dat alles bespreekbaar moet zijn en de man niet automatisch gehoorzaamheid kan afdwingen. Verder dienen jongens en meisjes zelf uit te maken met wie ze willen trouwen en na het huwelijk gaan ze best zelfstandig wonen. Een man kan enkel meerdere vrouwen huwen indien z'n vrouw hiermee akkoord gaat. Een vrouw moet eveneens het initiatief kunnen nemen om te scheiden. Hiertoe biedt de koran voldoende om de man-vrouw verhouding op dergelijke manier te regelen. De islam als religie heeft voor deze vrouwen een belangrijke betekenis. Door het 'vrouwvriendelijk' interpreteren van de islam trachten ze een oplossing te vinden voor hun problemen. Ze willen het een vrouw mogelijk maken volwaardig aan het publieke leven deel te nemen en toch te leven volgens de koran. Hiertoe moeten de vrouwen de teksten kunnen lezen en interpreteren zodat het hen duidelijk wordt dat man en vrouw in de koran elkaars gelijken zijn. Het onderwijs beschouwen ze als een cruciale schakel in dit proces. Een dergelijke vrouwenbeweging is voor de islamitische mannen moeilijker te negeren dan een geïmporteerde feministische ideologie.

Deze verschillende denkrichtingen stellen de interpretatie van de koran centraal. Algemeen worden voor de vrouw het behoud van de maagdelijkheid voor het huwelijk, de trouw aan de echtgenoot en de vruchtbaarheid en zorg voor de kinderen als belangrijkste waarden

vooropgesteld. Hierdoor worden aan de vrouw beperkingen opgelegd en komt ze in een afhankelijke positie te staan ten opzichte van de man. Deze afhankelijkheid dient wel enigszins gerelativeerd te worden. Zo kan de vrouw haar eer ook als machtsmiddel tegenover de man gebruiken, vooral omdat de beoordeling hiervan door de anderen gebeurt. Dit is niet alleen typisch voor de islam. In de Europese mediterrane landen als Italië, Spanje en Griekenland wordt de eer van de familie en de dominantie en viriliteit van de man beklemtoond. Ook in andere religies, zoals ondermeer de katholieke godsdienst, worden de 'heilige' teksten gebruikt om de onderdrukking van de vrouw te verrechtvaardigen. De zwakke structurele opbouw van de islam en het feit dat geen enkele autoriteit een eenduidige interpretatie kan claimen biedt de vrouw binnen de islam de mogelijkheid om vanuit haar geloofsovertuiging met 'moderne' levensopvattingen aan te knopen.

BIBLIOGRAFIE

- Abdus Sattar, S. (1987). *De positie van de vrouw in de islam*. Stichting Nederlandse moslimvrouwen, Al Nisa.
- Abadan - Unat, N. (1977). Implications of Migration on Emancipation and Pseudo - Emancipation of Turkish Women. In *International Migration Review*, 11, p31 - 57.
- Abadan - Unat, N. (1981). Social Change and Turkish Women. In *Women in Turkish Society*. Social, Economic and Political Studies of the Middle East, volume 30 E.J. Brill, Leiden, p5-36.
- Behnam, D. & Bouraoui, S. (1986). *Familles musulmanes et modernité. Le défi des traditions.* , Editions Publisud, Paris.
- Catani, M. (1986). Les migrants et leurs descendants entre devenir individuel et allégeance chthonienne. In *Cahiers internationaux de Sociologie*, vol. 81, p281-298.
- Catherine, L. (1985). *In naam van de islam: Godsdienst als politiek argument bij Mohammed en Khomeiny*. EPO, Antwerpen.
- Dassetto, F. & Bastenier, A. (1984). *L'Islam transplanté. Vie et organisation des minorités musulmanes de Belgique*. EPO, Antwerpen.
- De Vries, M. (1987). *Ogen in je rug. Turkse meisjes en jonge vrouwen in Nederland*. Samson Uitgeverij, Alphen aan den Rijn.
- Duben, A. (1985). Turkish Families and Households in Historical Perspective. In *Journal of Family History*, Spring, p75-97.
- El Saadawi, N. (1980). *The Hidden Face of Eve: Women in the Arab World*. Zed Press, London.
- Le Claire, K.A.(1986). Societal Complexity and Family Structure, Functionality and Influence. In *International Journal of Comparative Sociology*, 27 (1-2), p95-101.
- Levy, R. (1969). *The Social Structure of Islam*. Cambridge University Press.
- Martens, A. & Moulaert, F. (1985). *Buitenlandse minderheden in Vlaanderen - België*. Nederlandse Boekhandel, Antwerpen.
- Nasr, S.H. (1987). *Traditional Islam in the Modern World*. KPI, London.
- Nor Wan Daud, W.M. (1989). *The Concept of Knowledge in Islam and its Implications for Education in a Developing Country*. Mansell, London.

- Olson - Prather, E. (1976). Family Planning and Husband - Wife Relationships in Turkey. In *Journal of Marriage and the Family*, May, p379-386.
- Peeters, R. (red.) (1987). *Van vreemde herkomst. Achtergronden van Turkse en Marokkaanse landgenoten*. Het Wereldvenster, Weesp.
- Rippin, A. (1990). *Muslims: Their Religious Beliefs and Practices. Volume 1: the Formative Period*. Routledge London.
- Roosens, E. (1985). De sociaal-culturele structuur. In Martens, A. & Moulaert, F.(Red.), *Buitenlandse minderheden in Vlaanderen - België.*, Uitgeverij De Nederlandse Boekhandel, Kapellen.
- Salhab, N. (1985). *Les valeurs morales de l'Islam*. Editions Publisud, Paris.
- Sardar, Z. (1989). *An Early Crescent: The Future of Knowledge and the Environment in Islam*. Mansell, London.
- Shils, E. (1981). *Tradition*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Smith, J.I. (1987). Islam. In Sharma, A.(Ed.), *Women in World Religions*. State University of New York Press, New York.
- Timur, S. (1975). Determinants of Family Structure in Turkey. In Allman, J., *Women's Status and Fertility in the Muslim World.*, Praeger Publishers, New York.
- Toprak, B. (1981). Religion and Turkish Women. In *Women in Turkish Society*. Social, Economic and Political Studies of the Middle East, volume 30, E.J. Brill, Leiden, p281-292.
- Tribune immigrée, (1988). *Leven als moslim in België*. EPO, Antwerpen.
- Van Bruinessen, M. (1982). Islam en politiek. In Van Bruinessen, M., Koopmans, R., Smit, W. & Van Velzen, L., *Turkije in crisis. Een sociale, politieke en economische analyse.*, Het Wereldvenster, Bussum.
- Van Den Broeck, L. (1987). *Islam in het Westen? Een nieuw perspectief*. Communicatie en Cognitie, Gent.
- Van Reenen, J. (1984). Er vergadert een vrouwenpraatgroep in de moskee. Een kennismaking met moslim-fundamentalistische vrouwen in Tunesië. In *Sociologische Gids*, 3, p226-244.
- Vatikiotis, P.J. (1987). *Islam and the State*. Croom Helm, London.
- Waardenburg, J. (red.) (1984). *Islam: Norm, ideaal en werkelijkheid*. Het Wereldvenster, Weesp.

Zakariya, F. (1991). *Laïcité ou islamisme: les arabes à l'heure du choix*. La Découverte, Paris.